KULTŪRA
MENAS LITERATŪRA MOKSLAS

2008 GEGUŽĖS 17 d. DRAUGO ŠEŠTADIENINIS PRIEDAS 97 (20)

Pastabos pačiam sau

Partizanų dukros

Jas drįsčiau skirstyti į pasyvias ir aktyvias. Į kuklias ir į norinčias užlipti ant savo tėvų garbės pjedestalų. Tiesą sakant, nieko naujo po šia saule. Kukliosios rūpinasi savo tėvų atminimo įamžinimu, tvarkydamos jų kapus, jeigu tokie yra, arba nuolat dalyvaudamos visose partizanų atminimo ir pagerbimo šventėse. Paprastai jos slepiasi už nugarų aktyvistėms, sudarydamos foną jų veiklai. Aktyviosios rašo knygas apie savo tėvų žygdarbius, ir ne tik skaitytojui, bet ir joms pačioms ima atrodyti, kad jos pačios dalyvavo tuose žygiuose. Tuos pasakojimus jos sudursto iš buvusių apsilankymų vietovėse, kur vyko mūšiai, jos lyg pėdsekiai eina tėvų takais, susirasdamos dar gyvus liudininkus, naršo archyvus. Ir dar – jos aktyviai dalyvauja partizanų pagerbimo šventėse, konferencijose, sėdi prezidiumuose, rėžia patriotiškas kalbas iš tribūnų, pasirodydamos didesnėmis patriotėmis negu jų a. a. tėvai, fotografuojasi spaudai su likusiais gyvais partizanais, tampa politinių kalinių ir tremtinių organizacijų aktyvistėmis, kai kada įsigudrindamos pasiskirti sau net generolių laipsnius.

Viskas, kas žmogiška, yra nesvetima. Galima suprasti gana vėlai, su Lietuvos atgimimu, prabudusius sentimentus praeičiai, kuri buvo tokia nepažįstama, nes pragyventas visai kitoks gyvenimas. Bet... kai kada, įsijautus į tam tikrą vaidmenį, galima ir persūdyti. Partizanėmis šių moterų jokiu būdu nepavadinsi, nes kai miškuose kovojo ir žuvo jų tėvai, jos tebuvo 2–3 metų kūdikiai, o jų motinos slapstėsi ir slėpė nuo jų savo buvusią praeitį – iš pačių geriausių paskatų, kad tik nepakenktų savo vaikams ateityje. Liudininkų pasakojimai, ypač girdėti iš antrųjų lūpų, joms irgi daug naudos neduoda, nes, kaip žinoma, tokie pasakojimai ilgainiui tampa legendomis, o istorinė tiesa tada pasidaro pusiau tiesa. Vietoj dokumentikos prasideda beletristika, vietoj archyvinio tikslumo – sentimentaliai romantiškos biografijos. Ir tai būtų pakenčiamai žmogiška, jeigu tokiems partizanų dukterų užmojams ir literatūriniams bandymams pritartų istorikai, kurie rimtai tyrinėja partizaninio karo dokumentiką ir faktografiją. Deja, iš beletrizuotos, legendomis apaugintos tiesos mokslininkas negali padaryti jokių rimtų išvadų.

Yra čia ir kita medalio pusė. Šioms dukroms rūpi garbė ir visuomenės dėmesys, kas visai nerūpėjo jų tėvams. Rūpi gal ir kitokie žemiški dalykai. Nešvelniai tariant, mėginama išjoti ant garbingų tėvų, liejusių kraują už tėvynės laisvę, arkliuko. Ir kyla klausimas: o kur šios moterys buvo iki Lietuvos atgimimo? Gal platino draudžiamą antisovietinę literatūrą? Gal buvo atsidūrusios Gulago lageriuose? Gal kentėjo pažeminimą ir panieką savo profesiniame darbe? Į tai gali atsakyti tik jų sąžinė ir jų moraliniai imperatyvai.

Marius Simaniškis

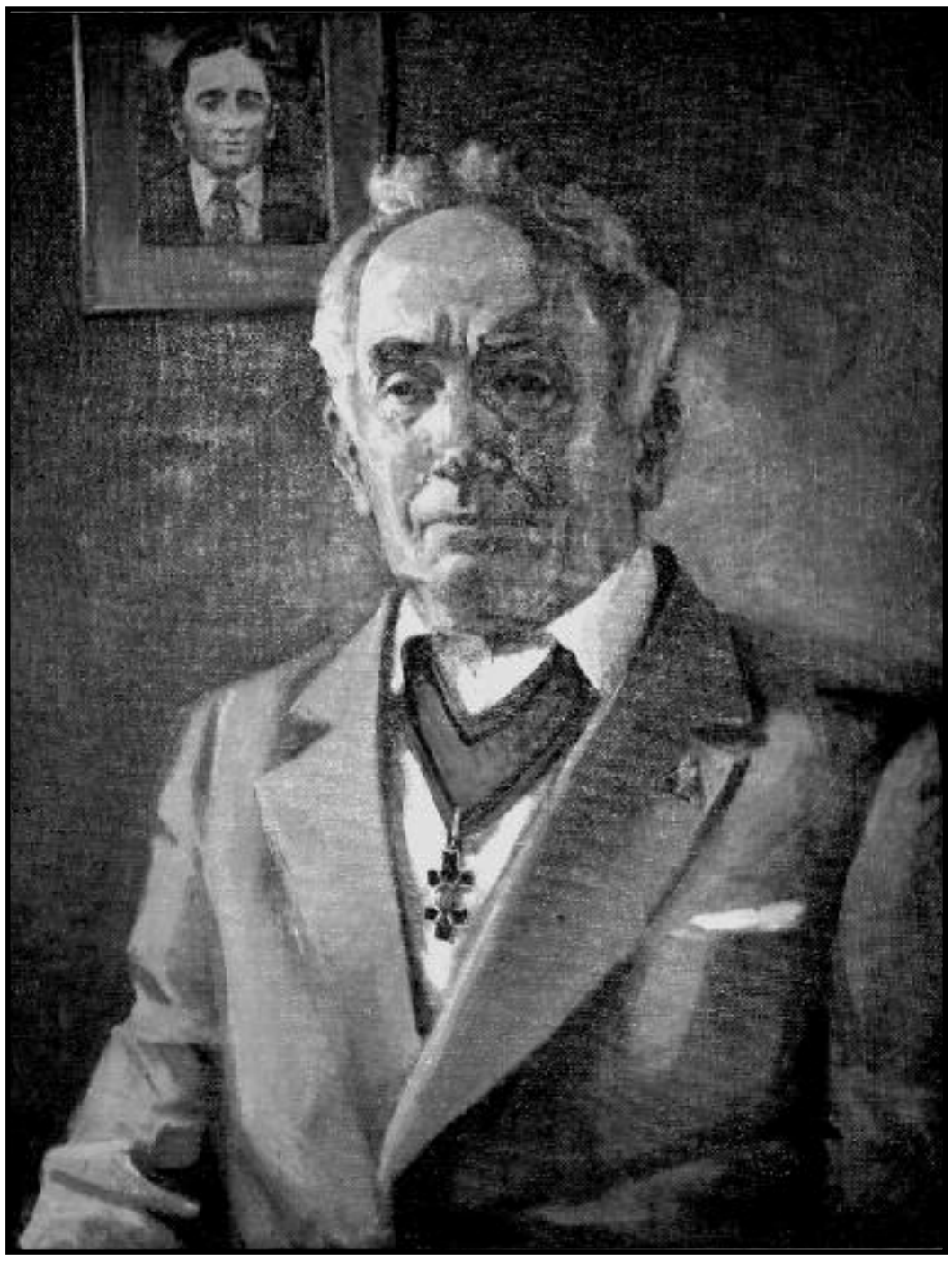

Liudvikas Pocius. Lietuvos partizanas Juozas Jakavonis-*Tigras.* Tapyba (aliejus). 2005 m.

Gegužės 20-oji yra Lietuvos partizanų pagerbimo diena. Ji minima ir Lietuvoje, ir tarp išeivijos lietuvių, kurių dažnas giminaitis daugiau kaip prieš pusę amžiaus buvo partizanuose, žuvo miške, enkavedistų nukankintas, nužudytas ir išniekintas gulėjo miestelio aikštėje arba kankinosi Sibiro tremtyje.

Minint Partizanų dieną Merkinės kryžių kalnelyje, kur dūla šimtų Dzūkijos partizanų kaulai, renkasi likę gyvi partizanai – žilagalviai seneliai, jų buvę ryšininkai, tokie pat žilagalviai, taip pat ir jaunimas – Merkinės gimnazijos moksleiviai, partizanų vaikaičiai ir provaikaičiai. Tame būryje galima išvysti ir Juozą Jakavonį-*Tigrą* su savo šeima: žmona Zose, taip pat kalėjusia Tanzybejaus tremtyje (šalia Mongolijos sienos), dviem dukromis Birute ir Angele, trimis šauniais vaikaičiais – Migle, Justu ir Arvydu.

Šiai šeimai gegužės žiedais pasipuošusi Partizanų pagerbimo diena, kaip ir kitoms panašaus likimo žyme paženklintoms šeimoms, yra išskirtinė, ypatinga. O mums visiems – tai Atminties diena. Atmintis visą laiką turi budėti sargyboje.

Apie partizaną Juozą Jakavonį-*Tigrą* skaitykite 7-ame puslapyje.

A.Ž.

Šio šeštadienio *Kultūros* turinys

1 psl. Marius Simaniškis. Partizanų dukros.
2 psl. Aldona Žemaitytė. Įsimylėjusi muziką.
3 psl. Mažoji Kultūros anketa: **Jadvyga Damušienė.**
4 psl. Poezijos pavasaris, 08
6 psl. Vytautas Visockas. Ar išgirs mus jaunoji karta?
7 psl. Benas Urbutis. Partizanas *Tigras* iš Kasčiūnų.
8 psl. Vytautas Visockas. Didis mokslininkas ir šviesios sielos žmogus.

Redaguoja **Aldona Žemaitytė aldaze@gmail.com**
Maketuoja **Jonas Kuprys**

Įsimylėjusi muziką

ALDONA ŽEMAITYTĖ

Mažoriškas pasikalbėjimas su Margarita Dvarionaite minorine tonacija – apie vaikystę, muziką ir dar kai ką.

Margarita Dvarionaitė pradėjusi dirigentės kelią.

Šių metų kovo 14 d., eidama 80-uosius metus, mirė Margarita Dvarionaitė – pirmoji Lietuvoje simfoninio orkestro dirigentė. Ji gimė 1928 m. gegužės 31 d. Liepojoje, pianisto, vargonininko ir instrumentų meistro Kazimiero Dvariono šeimoje. Muzika supo nuo mažumės: Margarita priklausė žymiai muzikų dinastijai, buvo kompozitoriaus Balio Dvariono dukterėčia. 1949 m. baigė Kauno konservatoriją, Jurgio Karnavičiaus fortepijono klasę. 1957–1961 m. studijavo Sankt Peterburgo konservatorijoje, Iljos Musino simfoninio dirigavimo klasėje.

Iškart po studijų tapo Lietuvos operos ir baleto teatro dirigente ir čia dirbo 1957–1961 metais. 1961–1993 m. buvo Lietuvos nacionalinės filharmonijos simfoninio orkestro dirigentė. Dirigavo pasaulinės simfoninės muzikos klasikų kūrybą, parengė daugelio lietuvių kompozitorių kūrinių premjeras. Dirigavo operas: B. Dvariono „Dalia", D. Aubero „Fra Diavolo", Ch. Gounod „Faustas", V. Klovos „Vaiva", G. Verdi „Rigoletas", P. Čaikovskio „Eugenijus Oneginas". Nuo 1969 m. ilgą laiką dėstė Lietuvos valstybinėje konservatorijoje (dabar Lietuvos muzikos ir teatro akademija), kelerius metus dirbo Konservatorijos Kauno fakultete.

Beveik penkiasdešimt metų aktyviai reiškėsi periodinėje spaudoje – paskelbė per 160 publikacijų įvairiomis temomis. Aktyviai dalyvavo TV ir radijo laidose, prisiminimų vakaruose. Keletą paskutinių gyvenimo metų rengė knygą „Žiupsnelis iš praeities ir dabarties" (amžininkų portretai, atsiminimai, recenzijos, nekrologai).

Už nuopelnus ugdant lietuvių meną, 1975 m. Margaritai Dvarionaitei buvo suteiktas Lietuvos nusipelniusios artistės garbės vardas, o 1998 m. už nuopelnus Lietuvos valstybei ir pastangas garsinant Lietuvos vardą pasaulyje bei padedant integruotis į pasaulio valstybių bendriją ji apdovanota Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino ordinu.

Susipažinome su ja neįtikėtinomis aplinkybėmis. Sovietmečio skurdas neleido nusipirkti rudeninių batų, ir Irena Kostkevičiūtė, matydama mano amžinai šlapias kojas, nusivedė pas savo bičiulę Margaritą, garsią pianistę ir dirigentę, kad iš jos garderobo išsirinkčiau sau kokią tinkamą porą batų. Iš tikrųjų išsirinkau, jausdama didelį nepatogumą dėl savo nepritekliaus ir sykiu susidurdama su dvarioniškos širdies dosnumu, kurį vėliau ne sykį patvirtino gyvenimas. Laikas ir pažiūrų į Nepriklausomybę skirtumas nuplukdė nebūtin Irenos ir Margaritos draugystę, bet Nepriklausomybė padovanojo gražią „Dienovidžio" draugystę su M. Dvarionaite. Prisimenu tą pirmą kartą, kai ji atsirado mūsų redakcijoje, kaip visada, papurusiais šviesiais plaukais, tamsiais akiniais ir, atsisėdusi už stalo, stambiais „karakuliais", tik jai būdingu braižu, parašė kažkokią informaciją.

Iš pradžių tie tamsūs akiniai, slepiantys akių išraišką, mane erzindavo, nes mes juk visuomet stengiamės susitikti su kito žmogaus akimis. Bet ilgainiui pajutau, kad akių kalbą Margaritai atstoja balsas – prisirpusių vyšnių spalvos, su švelniu violeto atšvaitėliu. Balsas išmoduliuoja visą sielos išgyvenimų dramą. Margarita tapo „Dienovidžio" namų nariu – mielu, savitu, spalvingu, kaip spalvinga būna asmenybė, netelpanti į siaurą visuomenės konvencijų ratą. Jos dvigubą jubiliejų – gyvenimo septyniasdešimtmetį ir kūrybos 55-metį – norėjosi pagerbti kuo išradingiau ir prašmatniau. Bet galų gale supratau, kad vertingiausia dovana „Dienovidžio" skaitytojams ir Margaritos Dvarionaitės gerbėjams bus jos pačios mintys, samprotavimai, prisiminimai. Taigi –

„Margarita, praėjusių Kalėdų proga Jūs pažėrėt keletą literatūrinių miniatiūrų apie savo vaikystę. Iš jų paaiškėjo, kad vaikystė buvo laiminga. Kuo reiškėsi tas laimės pojūtis: saugumu, ramybe, patogumais, žaislais, norų tenkinimu, pažintimi su muzika? Ar manote ir ateityje iš gausybės Jus užplūdusių prisiminimų atrinkti aukso grūdus ir kaip poetė Judita Vaičiūnaitė, taip pat kaunietė, nusilipdyti iš jų savo vaikystės aukso rožę?"

„Tie prisiminimai tiesiog neišvengiami. Aš labai dažnai mintimis skausmingai nukeliauju į savo vaikystę. Skausmingai, nes ji su kiekviena valanda tolsta. Juk tu žinai, kad viskas nebegrįžtama, gyvena tik tavo prisiminimuose. Ką aš darau savo graudžiai dvasinei atgaivai? Kai būnu Kaune, stengiuosi nuvažiuoti į Panemunę (jau traukinyje, kai šis būna netoli tunelio, godžiai akimis ieškau priešingos Nemuno pusės), išlipu iš troleibuso ir einu gatve, kurioje prabėgo penkios mano vaikystės vasaros. Sena barokinė bažnyčia, kelios gatvės ir medžiai, mano bendraamžiai... Stori, grumblėti, kampuotais lapais. Ir aš juos glostau, kai niekas nemato. Anuomet jie buvo jaunučiai, vakarais pilni karkvabalių, aš jų labai bijodavau. Priešais gyveno keliautojas Matas Šalčius su dviem dukrom, atrodo, abi jau mirusios... Taigi tie medžiai suaugo, dabar nukapotom viršūnėm, – argi iškęs nesužaloję medžio! Ir niekas negali pasakyti jų pavadinimo. Praeivių klausiu: 'Žmonės, kokie čia medžiai?' Niekas nežino. Gal skroblai...

Man rodos, šiandien ne kiekvienas vaikas gali pasidžiaugti savo tėvais, namais, jaukuma, saugumu. Mudvi su seseria turėjom gerai sutariančius tėvus, jie mus nuoširdžiai mylėjo, stengėsi sukurti stiprią, vėjo neperpučiamą gūžtą, nelepino, bet ir neskriaudė. Nebuvom turtuoliai, bet ir neskurdom. O svarbių svarbiausia – buvo skaitomos knygos ir skambėjo muzika. Ją pirmasis man dovanojo tėvas, estradinės muzikos atlikėjas, nors visą gyvenimą ilgėjosi klasikinės. Jaunystėje Peterburgo konservatorijoje jis studijavo fortepijoną, buvo bebaigiąs studijas, bet revoliucijos banga nutraukė mokslą, ir tėvas grįžo į Liepoją, kur ir užaugo, vėliau į Kauną. Laisvalaikiu namuose skambėjo kadaise Konservatorijoje studijuoti kūriniai, dažniausiai Beethoveno 'Mėnesienos sonatos' pirmoji dalis. Ir dabar, giedrią naktį spindint mėnuliui, siauru prisiminimų takeliu dažnai nuklystu į tuos laiminguosius vakarus. Tėvas pirmasis supažindino su Mocarto G-moll simfonija. Jos aukštumos buvo man nepasiekiamos, bet kūrinys 'susargdino' visam gyvenimui."

„Savo jubiliejiniam koncertui Šv. Jonų bažnyčioje su Nacionaliniu simfoniniu orkestru (koncertas buvo surengtas gegužės 6 d.) pasirinkote programą iš Mocarto kūrinių. Kodėl? Kodėl tarp jų buvo 'Prahos simfonija', o ne G-moll?".

„Visą gyvenimą vertinau minorinę tonaciją, o dabar jos vengiu, dabar pati tapau minoru. Beje, ir mažorinė muzika gali būti graudi, kaip dažnai pasitaiko Bacho ar Hendelio muzikoje. Savo koncertui pasirinkau šviesiausius Mocarto kūrinius, nes norėjau ir sau, ir klausytojams įteigti mocartiškąjį gyvenimo džiaugsmą. Nors vienam vakarui..."

„Ar likot patenkinta tuo koncertu? Juk Jūsų dirigavimo veikla nutrūko maždaug prieš septynerius metus. Kas paskatino po tokios pertraukos (o tai rizikinga kiekvienam dirigentui) vėl stoti prie pulto priešais Lietuvos simfoninį orkestrą?"

„Dabar gyvenu išbandymų laikotarpį, o gyvenimas tuos išbandymus nuolatos pakiša. Noriu būti stipri, save grūdinti, paruošti patiems sunkiausiems išbandymams. Šis koncertas man iš tikrųjų buvo rizikingas, atrodė, lyg savo profesiją pradedu iš naujo. Grūmiausi ne tik su partitūromis, bet ir su aplinkybėmis, kurios, kaip tyčia, lyg iš gausybės rago pasipylė. Tos grumtynės – septynerių tylos metų kartūs vaisiai. O susižavėjimo savimi būsena man svetima. Pavydžiu kolegoms užtikrintumo savimi, tai Dievo dovana."

„Ar ne geriau šiek tiek nepasitikėti savimi, negu perdėtai pasitikėti?"

„Reikia blaiviai vertinti, ką gali padaryti. Tik reikia dirbti, reikia 'laužti' save ir padarysi. Taip ir gyvenau tuos kelis mėnesius, ruošdamasi koncertui."

Nukelta į 3 psl.

Koncertas Vilniaus arkikatedroje, sovietmečiu – Paveikslų galerijoje. Diriguoja Margarita Dvarionaitė. Nuotraukos iš **Teatro ir muzikos muziejaus archyvų.**

Atkelta iš 2 psl.

„Ar galima, stokojant pasitikėjimo, stoti prie pulto?"

,,Negalima. Reikia 'pasigaminti' tą pasitikėjimą. Bet kokios tai grumtynės! Aš nieko negaliu, ir viskas! – isteriškai klykė viena mano dalis. Kaip tai negali? Kodėl negali? Tu privalai! Juk turi patirtį, esi profesionali muzikantė, – įtikinėjo kita. Per tuos mėnesius labai daug ko išmokau, ką vėliau panaudosiu gyvenime. Man pavyko įveikti be galo sukų barjerą – susikurti tempus ir neprarasti jų atsistojus prie pulto. Juk orkestras – tai didelė 'mašinerija', kurią reikia išjudinti, ir vien rankomis čia nieko nepadarysi. Dėl ko tokią didžiulę galią turi Jonas Aleksa? Todėl, kad savo vidumi yra be galo stiprus, ir rankos yra tik laidininkai..."

„Ar Aleksa Lietuvoje yra prima dirigentas?"

„O, ne tik Lietuvoje. Tokie, kaip Aleksa, nesimėto, negimsta kasdien. Jis visu savo begaliniu talentu skleidžia muziką".

„Įdomiausia, kad šis žmogus nei liaupsinamas, nei reklamuojamas, nei afišuojamas..."

„Jis per daug išdidus, kad organizuotų reklamą. Jis išeina koncertuoti, ir visiems aišku, kas jis toks..."

„O Gintaras Rinkevičius?"

„Rinkevičiui iš pradžių nusišypsojo fortūna, bet paskui jis viską pats pasidarė. Ir jo orkestras labai geras. Rinkevičius yra įsimylėjęs muziką, kurią diriguoja, o tai labai svarbu."

„Grįžkim prie Jūsų jubiliejinio koncerto. Ar negaila, kad jis pirmiau įvyko Vilniuje, o tik po to Kaune, Jūsų vaikystės ir jaunystės mieste?"

,,Anaiptol! Kaune prasidėjo mano muzika, todėl džiaugiuosi, kad čia ji ir baigėsi. Lyg galutinis taškas būtų padėtas po ilgo septyniasdešimties metų sakinio."

„Jūs dar galėtumėte turėti sentimentų ir Peterburgui, sovietmečio Leningradui. Juk ten studijavot 1951–1956 metais."

„Manau, kad studijos visiems vėliau tampa brangiausiais prisiminimais, nes tai yra gyvenimo pavasaris, ir niekada vėliau neišgyvensi tokių viliojančių iliuzijų kaip jaunystėje. O į Leningradą važiavau tikėdamasi rasti Dostojevskio miestą. Šiek tiek Čaikovskio; čia kūrė tokie muzikos galiūnai kaip Rimskis-Korsakovas ir Glazunovas. Iliuzijos dužo jau bendrabutyje: 'A-a, fašistka'. Miestas ir Konservatorija knibždėjo aršiais komjaunuoliais ir saugumiečiais. Marksizmo dėstytojų buvo perteklius. Protingiausi žmonės ten buvo žydai. Su jais buvo galima susikalbėti. Jie puikiai perprato sovietinį režimą.

Radau senąją profesūrą, kuri dar nebuvo 'susemta'. Ir man buvo graudu: jie visi tylėdavo išsigandę, bijodami žodį ištarti (*kaip Birutės Pūkelevičiūtės 'Devintame lape' aprašyti Cemkai.* – A.Ž.*).* Man teko mokytis pas Rimskio-Korsakovo vaikaitį Grigorijų. Jis buvo kaip simbolis tos profesūros – flegmatiškas, tylus, truputį apsileidęs. Matei, kad jis nepriima tos sovietinės realybės. Jam buvo vis tiek, ar aš paruošiau pamoką, ar ne. Skurdo, mirė gana jaunas. Panašūs buvo ir kiti: jie ne gyveno, o egzistavo. Man atsivėrė Ermitažas, jame jau buvo Europa. Buvo nuostabi architektūra, pavyzdžiui, barokinė cerkvė prie Konservatorijos. Tokių dalykų ieškodavai..."

„O kas jums brangiau: Kaunas ar Vilnius?"

,,Abu vienodai brangūs. Kaune baisiai brangu vaikystė, pirmoji muzika, pirmoji meilė, draugystė. Vilnius – tai architektūros jaukuma, senieji akmenys, kuriuos aš glostau, kaip Panemunėj skroblus. Prisiglaudi prie tų akmenų ir įsilieji į amžinybę. Pasidarai lyg smiltelė ir nesijauti vienadienis. Kaune, kai oras geras ir turiu truputėlį laiko, pasuku į Rotušės aikštę ir einu Karaliaus Dvaro link. Ir apima toks pasididžiavimas. Panašų jausmą patiriu Vilniuje, Katedros aikštėje, arba kai užlipu į Pilies bokštą. 76 laipteliai į bokštą, ir visas miestas – tavo. Ne iš knygos, ne iš fotografijos, o savo akimis turi laimę apglėbti miestą."

„Ar esat laiminga?"

„Ta laimė buvo vaikystėje, nors ir tada ateidavo depresija. Aš ir dabar bijau vasaros sekmadienių pavakarės, nes ji man primena skaudų išgyvenimą. Vasaros kaitra, arti saulėlydis, o dangus kietai žydras. Ir apėmė baisi suaugusio žmogaus būsena – baisus ilgesys. Ko?

O labai ryški laimės akimirka, kai manęs sveikinti su gimtadieniu atėjo tetos – jaunos, gražios, ilgaplaukės. Ir tos jų šypsenos! O aš gulėjau ant žolytės prie aviečių krūmų ir buvau labai laiminga..."

„Pokalbio pradžioje Jūs sakėt, kad *tapote minoru* ir todėl bijot minorinės muzikos. Ką tai reiškia? Ar galit paaiškinti tokią savo būseną?"

„Minoras gramzdina į depresiją, iš kurios sunku ištrūkti. Anksčiau aš juo mėgavausi, o dabar turiu jį įveikti. Iš ryto pabundi – tarsi nutrauktom stygom. Tuomet prisimenu Beethoveno Antrąją simfoniją – be galo šviesią (ją rašė būdamas apkurtęs) ir užgroju (savo viduje turiu tokį patefoną ir visą laiką girdžiu muziką). Ta muzika mane tempia iš bedugnės, grąžina būtinybę ką nors veikti."

„Gyvenime juk galybė sielvarto ir tamsumos. O džiaugsmo kruopelytės... Ar Jums sunku susitaikyti su tokia neišvengiama neteisybe?"

„Mes privalom džiaugtis tuo, ką turim. Tarp kitko, mes turim daug. Dabar turim pavasarį, tuoj bus vasara... Turim prisiminimus".

* * *

Pasikalbėjimo nenoriu užbaigti minorine gaida. Tuo labiau, kad aplinkui siaučia mažoras: vienų augalų žiedai keičia kitus, dienos ilgėja, o naktys darosi šviesios, perregimos, ir atrodo, kad niekada neužstos tamsa ir neateis šalčiai. Pagaliau visai nesvarbu, kuriuo metų laiku tu įsilieji į begalinį būties vandenyną ir džiaugiesi suteikta galimybe krauti pumpurus, skleistis ir žydėti. O prinokęs vaisius nukrinta savaime, ar tai būtų ankstyvas rytmetis, ar alpinanti pavakarė, ar aksominė nakties tamsuma. *Vita brevis, ars longa!*

1998 gegužės 31-oji

P.S. Šį nepublikuotą pasikalbėjimą, įvykusį prieš dešimtį metų, Margaritos gimimo dieną, neseniai radau atsitiktinai tarp senų savo rankraščių. Dievo ar likimo pirštas, kad jis surastas artėjant Margaritos Dvarionaitės gimtadieniui, kai jai sukaktų 80 metų. O gegužės 14 d. buvo praėję du mėnesiai po jos mirties... ❑

Mažoji „Kultūros" anketa

Jadvyga Damušienė –

Amerikos lietuvių visuomenės veikėja, aktyvi ateitininkė. 2005 m. atšventė savo 90-mečio jubiliejų, bet tebėra gyvybinga ir kūrybinga, jos straipsniai dažnai pasirodo spaudoje, taip pat ir „Drauge". 1947 m. kaip pabėgėlė nuo sovietų okupacijos pateko į Ameriką, apsigyveno su šeima Clevelande (vyras – prof. Adolfas Damušis, įvairių JAV lietuvių organizacijų narys ir vadovas). Dirbo pedagoginį darbą: lituanistinėje mokykloje, vėliau įvairiose lituanistinėse švietimo įstaigose. Drauge su A. Damušiu įkūrė lietuvių jaunimo stovyklą „Dainava", buvo jos administratorė, renginių organizatorė (organizavo koncertus, rašė eilėraščius, dainas ir tekstus vaidinimams). Ateitininkų tarybos prezidiumo narė, Ateitininkų fondo reikalų vedėja.

Išaugino du sūnus ir dvi dukras. (Dukra Gintė Damušytė šiuo metu yra Lietuvos ambasadorė Kanadoje.) 1997 m. Damušiai po penkiasdešimties metų grįžo į Lietuvą, apsigyveno Vilniuje. Mirus prof. A. Damušiui, Jadvyga Damušienė jo archyvą perdavė VDU Išeivijos studijų centrui.

– Kokia Jūsų nuomonė apie Lietuvos ir lietuvių kultūrą? Ar ji pakankamai gyvybinga, kad atsilaikytų prieš jos krantus ardančią kosmopolitinę kultūrą, apsemiančią vis daugiau pasaulio?

– Dvasinė tautiečių kultūra (būsena) yra tautinės kultūros gyvybingumo stiprybė ir pagrindas. Stoka dvasinės kultūros tautoje atveria vartus bet kokia laikmečio „madoje" esančiai bangai. Atsakymą į šį anketos klausimą turiu labai trumpą. Kosmopolitas – tai dykumų klajoklis, ieškąs oazės, bet vis nesurandąs tokios, kurioje gaivinosi nuo kūdikystės. Mano manymu, kosmopolitizmas – tai žmogaus konflikto su savimi pasekmė.

Kaip galima mylėti visas tautas vienodai lygiai, paniekinus ir apleidus savąją? Tas, kuris savo tautai yra praradęs patriotinį jausmą, kaip tik palaikantį tautą gyvą, bando įrodyti savo „teisingą" pasirinkimą „mylėti visą žmoniją lygiai". Didelis Gyvenimo juokas!

Nuogąstauti dėl kosmopolitizmo (ar bet kokios kitos) bangos nebūtų mažiausio reikalo, jei tauta būtų stipriai tautiškai susipratusi. Deja, tautinis susipratimas sovietų okupacijos metais stipriai suniveliuotas. Tautinės kultūros nereprezentuoja vien daina, šokis ir ansambliai. Savo tautos istorijos pažinimas, visuomeninio gyvenimo išraiška, tautos kalba ir papročiai laiko mus tautinės kultūros rėmuose. Tai tautinės kultūros žymė.

Šiandien reikia baimintis hedonizmo „bangos", kuri stipriai plukdo jaunimą į gyvenimo tuštybių ir linksmybių pasaulį. Šiandien ir mokykla, ir visi jaunimo auklėjimo kanalai, kaip televizija, radijas, turėtų smarkiai įsitraukti į tautinio susipratimo ugdymą. Televizijoje reikia ne pudruoti, kremais grimuoti „gyvenimo stiliaus" herojus, ne gaišti laiką, svarstant „leisti ar neleisti" alkoholio reklamą, o užpildyti tikrosiomis vertybėmis, jų pavyzdžiais TV ir radijo programas, kurios tarnautų tautinio supratimo ir doros gyvensenos auklėjimui. Jos tarnautų gyvenimo Gėriui ir Grožiui, būtų stipri atrama tautinės kultūros išsilaikymui.

Aldonos Žemaitytės nuotr.

– Kas Jums šiandien atsispindi Jūsų vaikystės veidrodyje, ką ilgiausiai išsaugojote iš jos kaip savo gyvenimo esmę?

– Pedantiškai tvarkingas Tėtė. Švelni, darbšti ir šilta namų liepsnelė Mama, vaikų vadinta net angelu. Tėtė buvo „diržas": meluoji – diržas, netvarka kambaryje – diržas, duoto žodžio broliui, sesei ar mamai laužymas – diržas. Ir visada su pamokslu. Ir tas diržas, ištrauktas iš kelnių – tik parodymui kas bus, – ne visada būdavo nusodinamas ant sėdynių, bet visada primenantis, kai darai ką nors negero.

Ne visi mokytojai vienodai moko ar baudžia, bet rezultatai gaunami neblogi, jei jie žino, ko kam reikia ir už ką baudžia.

Mano gyvenimo kelias buvo paruoštas tikėjimui, pareigingumui, artimo meilei ir dvasinei stiprybei. Tuo gyvenau jauna būdama ir to laikausi iki dabartinio savo amžiaus. ❑

Poezijos pavasaris, 2008

Stasys Jonauskas

Pamiške bėgantis tekstas

Kas per amžius tenai gyveno
Arba buvo kieno užrašytas? –
Tai sutrinkęs visus ligi vieno
Tyliai tirpo gyvenimas šitas.

Voro tinklas, per dieną megztas,
Po saulėlydžio primena rėtį.
O pažeme bėga tekstas,
Vos įmanoma įžiūrėti.

Kaip ten pynėsi žodžių gijos,
Kaip jas plakė lietūs ir vėjai?
Kur jis bėgo ir kas jį vijos,
Jeigu pats po medžiu stovėjai?

Kam gali dar sakyti: būsiu,
Kai jau baigias gyvenimas šitas.
Tas pasaulis jau nebe mūsų,
Nors ir tavo ranka užrašytas.

Nekaltas

Laikas ėjo, kaip jam liepta,
Ir diena trumpėjo.
Krito žiedlapiai nuo liepų
Vakarais be vėjo.

Švietė senas atvirukas,
Toldamas kaip veidas,
O iš pievų kyla rūkas –
Jau saulelė leidos.

Ir išnykusios lig vieno
Tolo prūsų gentys.
Per Skirvytę plaukė mėnuo,
Sietuvoj paskendęs.

Ir stovėdamas ant liepto
Jautė: dugnas šaltas.
Laikas ėjo, kaip jam liepta,
Ir nebuvo kaltas.

Vladas Braziūnas

Saulė prie laidos

Patiltės kregždės

apgiedok apgedėk tą griuvėsį
nenutilki, patiltės paukštele
pakraipyk dar galvelę, gal ką įžiūrėsi
va pustyklė, vaikelis tebelekia

per didelę dieną be vakaro
kelias po dviračio ratais
lygus kaip vario gyvatė
nekrato...

moliai ir moliai, ir miežio akuotai ant kelio
taip apvažiuotum pasaulį, nugriūtum
dulkėtoj žolėj... atsikeltum
ir rastum prie šulnio baltą babutės abrūsą

visokiais kryželiais išaustą, –
rankos gulėjo sunertos...
šaudo tos kregždės ir šaudo
baltos ir juodos vartos....

Tomas Venclova

I.

Palydovas įšoko vidun, peronas nutolo.
Dokumentai, bilietas ten ir atgal, saujelė valiutos:
netrukus trisdešimt metų, bet pirmas kartas anapus
spygliuotos vielos, prožektoriaus bokšte. Teisybė, kažkas

jau kitėjo,
telefono ragelio nebedengė pūko pagalvė
(jei grįš praeitis, atsargumas negelbės, tebūnie, kas
būna).

Grasino valstybinis radijas, grindinį slėgė
Šarvuotos pabaisos, bet gretimos šalys alsavo giliau
nei pernai ar užpernai. Tarkime, laisvė ne mums,
ne šitai, Dievo paniekintai šeštajai daliai pasaulio.
Ji atsitraukė nuo lango. Kupė jau snaudė keleiviai,
veidais riedėjo sapnai, slidini gal ne baimės,

bet kažin ar vilties. Taip, girgžda valstybės bortai,
putos teška į triumą, tačiau kapitonas tiltely
šmėžuoja kaip andai. Stočių barakai, pridvisę
amžinai tais pačiais keiksmais, šlapimu ir kopūstais.
Šunys loja prieš aušrą, po vidudienio. Žodis
„...aussteigen!"
vis dar nukrečia tarsi komanda konclagerio rampoj.

Aldonos Žemaitytės nuotraukos

IV.

Ta naktis ilgėjo ir brendo. Ji glaudės prie kūnų,
lytėjo vitrinų stiklus, tekėjo į skersgatvių tamsą,
sūkuriavo dūmuos, vyno garuos, kvėpavime, žody.
Sukosi miestas – nakties atspindys. Už priemiesčio sodų
Miegojo žemynas, nesuprasdamas, kas atsitiko.
Miegojo pasienio stulpai, miegojo patrulių

pamaina, per mirksnį netekus įprasto darbo,
miegojo brezentas viršum šautuvų, zarino cilindrai,
emigrantas kape, prieš mirtį pasakęs: „Vis viena sutraiškys",
diktatorius, baigęs sėkmingą medžioklę kalnuos
su savo baltaisiais skalikais. Kulka, įsprausta šoviny,
kuri per Kalėdas sustingdys jo nuostabos kupiną veidą.

Skriemuliai, akvalangai, mašinos Checkpoint Charlie muziejuj.
Kryžiai tiems, kurie neįstengė įveikti betono barjerų.
Sužvarbusios kaukolės amžino pašalo zonoj.
Apglėbęs draugės pečius, nuvargęs miegojo berniokas
(jis gins televizijos bokštą ir mirusių knygoje bus paskutinis),
ir žėrėjo miestas laisvės ir nemigos naktį.

V.

Kaip žadėta, stotis atsidarė, traukiniai pajudėjo penktą.
Ji pasiekė tikslą praaušus. Didžiulės antraščių raidės,
nesisapnavusios net Gutenbergui, išaiškino mįslę –
ką reiškė naktis, kurios dalele jai teko pabūti.
Nuo tos valandos teisybė ir melas grįžo į savo vietas,
ir viską pasauly turėjom išmokti iš naujo.

Iš eil. ciklo
„Tvarkaraščiai lapkričio devintąją"

Dovilė Zelčiūtė

Skarytės

dvi ryšinčios skarytėm
priešpriešais Vilniaus gatvėj
suėmusios viena kitą už rankų:
jau taip nenorėčiau
užsimerkia nuo vėjo vyresnė
taip nenorėčiau
eiti būt pas vaikus
patyli –
tik kad jau kviečia

Pro langą

rūkydama svetimame kieme po langais
vis žvilgčiojo į rudens užgultą darželį
kraipė galvą pūtė dūmus į miglą
pasilenkusi nusiskynė
rūtą ir mėtą
buvo sena
tik atrodė kad skuba

Nubudimas

Iš nevilties mane išgelbės augalai,
septynis mėnesius ties savo langu
kasdien regėsiu šviesą, aistrą būti... Dangų
jai pažadėsiu, liesdama aksomą lapų.
Lauksiu...
Ir vieną rytą
man Afrikos žibutė prasiskleis.

Sanpaulijos ir vėjas

Prisimenant Henriką Radauską

Vilniaus gatvėj ant senos palangės
baltos dvi sanpaulijos liūdėjo
jos ilgėjos saulėtos padangės
na, o vėjo? vėjo nereikėjo

o kai saulė į namus parėjo
ir pasklido jos galingas srautas
gėlės šoko šviesoje nuplautos
tik be vėjo...jo nebereikėjo

Julius Keleras

apalpusi džiovininkė

parkritus vidury kambario:
sudužęs laikrodis, suknelės
pažirusios klostės, rankraščio
lapai išskridę balandžiais,
profilis, aptaškytas žiemos
šešėliais ir, nežinia iš kur
atsiradęs, išeities ieškantis kurmis

ak, tai tik tavo ranka –
apkabink, netrukdyk, leisk pakilti

tarsi niekas nesaugotų

tarsi niekas nesaugotų –
keičia gatvių vardus,
kalbėti ima daiktais,
kurie, dar negimę, jau mirė

žemėlapiuos atsiranda duobių,
atminties topografijose
nebežymimos dykynės ir, aišku,
dangus

popierius nebedega,
stiklas nedūžta,
prasmę praranda
atspindžiai (jie tampa matiniais)

atminties kanalais žuvys
plaukia aukštyn,
ne, ne visai taip –
pilvais aukštyn

tuneliuos grūdas šešėliai
(kažkada akimirksnį
laikę rankose
Šventojo Gralio taurę)

ir tuomet kažkoks
miegantis klajoklių vaikas
kažkokiame tvankiame
aerouosto laukiamajame

sušnabžda per sapną:
ar verta,
ar verta
taip gyventi

Robertas Danys

Įrėminti languose senučių veidai,
iš lėto gęstantis laikas.
Pasiremi delnu galvą
ir šitaip graudžiai matai,
kaip tai, kas kadais prasidėjo –
niekaip nesibaigia...
Tik vis painiau maldoje.
Ir nuodėmes išpažįstant.
Nes nuodėmklausiai ne tie,
kurie paliestų sparnu.
Kažkaip netobulai,
netikrai, negyvai viskas vyksta.
O gal tik aš pats
ne taip ir ne ten gyvenu...
Skrydžio galia – ne aukšty.
Paukščio galia – ne skrydy.
Skrydžio galia – praskristi
kad neužgautų kitų.
Paukščio galia – sulaukti
trupinio užpernykščio
ir išdidžiai nepaliesti
jo, netikro, snapu...
Jau seniai vakarėja.
Langų paveiksluose žmonės
krebžda savus krebždėjimus,
valgo pelus ir tortus.
Ir taip keistai lėtėja
visos šitos dėlionės.
Ir vis labiau tobulėja
languose natiurmortai.

Ar išgirs mus jaunoji karta?

VYTAUTAS VISOCKAS

Prie Santarvės ąžuoliuko Jono Basanavičiaus „Aušros" 125-mečio minėjimo organizatoriai ir dalyviai.
Autoriaus nuotr.

Lietuvai pagražinti draugijos pirmininkas Juozas Dingelis sako, kad visada taip: kai tik vyksta koks reikšmingas draugijos renginys, tą dieną šviečia saulė, dangus būna giedras. Taip buvo ir tada, kai į Kauną atvažiavome nusilenkti Vaižgantui, prieš 75-erius metus iš šio miesto išėjusiam ir amžiams jame pasilikusiam. Išėjusiam iš buto šalia Vytauto Didžiojo bažnyčios, šalia Perkūno namų. Ten liko iki šiol čiulbančios kanarėlės, liko šunelis Kaukas, nūnai tupintis ant bufeto ir daug metų ištikimai saugantis šios muziejinės šventovės ramybę. Vaižgantas išėjo pavasarį, todėl spintoje liko žieminis paltas, liko keli stalai, kelios sofos, o visa kita dosnusis kanauninkas prieš išeidamas išdalino mokykloms, universitetams, kiekvienam lietuviui.

Atsitiko taip, kad net šiandien mes gerai nežinome, kokius lobius mums paliko Vaižgantas. Užtat Lietuvai pagražinti draugija ir bando juos parodyti, atverti akis. Kartais reikia žmogui numirti, kad jis būtų įvertintas, suprastas. Beveik visų didžiųjų žmonių toks likimas, neišskiriant nė Vaižganto. Nors prieš 75-erius metus, kai jis išėjo, Lietuva, rodos, suprato, ko neteko. Štai ką tada rašė Vincas Mykolaitis-Putinas: *„Laidojo Vaižgantą kaip karalių. Atrodė, kad ne tik Kaunas, bet ir visa Lietuva sugarmėjo į Kauną, kad nusilenkti, atiduoti paskutinę pagarbą, šitam, ne tik, kad dideliam rašytojui, Pragiedrulių autoriui, Lietuvos Atgimimo pionieriui, žymiam visuomenės veikėjui, bet šitai Titaniškai asmenybei, kokių daugiau Lietuvoje nėra.*

Visos Kauno gatvės buvo užtvenktos žmonėmis. Seni, jauni, maži motinoms ant rankų, paliegę seneliai, lazdomis besiramsčiuodami, organizuoti uniformose, šauliai, kariuomenė ir ypač universiteto studentija, kuri Velionį begaliniai mylėjo, be pažiūrų skirtumo, ir visa eilė organizacijų, be uniformų. O neorganizuotos minios sausakimši šaligatviai. Net žydai tame gedule dalyvavo... Tautinės vėliavos, pusiau nuleistos ir perrištos juodais gedulo kaspinais, balkonuose – tamsūs kilimai... Ir taip iki Vytauto Didžiojo bažnyčios, šviesios atminties Vaižganto Citadelės. Grojant gedulo muzikai – minia verkė. Jautė ko neteko..."

Vilius Bražėnas tada buvo dvidešimtmetis moksleivis. Ir jis dalyvavo Vaižganto laidotuvėse kaip skautas, žiūrėjo tvarkos, kai žmonių minios ėjo paskui karstą. Jaunuolis ketverius metus buvo kanauninko kaimynas, nes mokėsi Jėzuitų gimnazijoje ir gyveno Perkūno namuose, bendrabutyje. Gyvą Vaižgantą jis matė tik pro langą ir nelabai žinojo, ką mato. Ar maža kunigų Kaune!

Tik po 75-erių metų V. Bražėnui, daug pasaulio mačiusiam publicistui, oratoriui teko laimė pabuvoti savo kaimyno bute, pasėdėti prie stalo valgomajame kambaryje. Tą dieną Maironio lietuvių literatūros muziejaus salėje jis kalbėjo: „Kaip mažai žmonės žino apie dabartį! Po tiek metų Dievas man leido suprasti, kad aš buvau Vaižganto šešėlyje! Jaunas gimnazistas gyvenau šalia deimantinio žmogaus. Jeigu aš būčiau tada žinojęs, ką matau pro langą, būčiau bėgęs paliesti jo rankovę, pabučiuoti jo ranką! Deja, to nebuvo!"

Gal kada nors ir šių dienų jaunuoliai panašiai kalbės, kai prisilies prie Vaižganto mums visiems paliktų lobių, panašių į tą, kurį Maironio muziejaus salėje „parodė" aktorius Tomas Vaisieta: vieną iš daugybės deimantų, paimtų iš „Pragiedrulių" – „Lino darbų pasaką". Gėriesi ir neatsigėri vaižgantiškų žodžių spalvingumu, netikėtais jų blyksniais. Talentingas aktorius varto tą deimantą balandžio pabaigos saulėje ir laimingas seka Vaižganto sukurtą pasaką. Laimingas, nes mato, kad ta pasaka visiems laikams išliks salėje sėdinčių jaunų žmonių atmintyje: deimantas yra deimantas, juo negalima nesigrožėti, jis nesensta ir neblunka.

Su Lietuvai pagražinti draugija T. Vaisieta keliauja per Lietuvą ir dažniausiai mokyklose rodo ne tik Vaižganto, bet ir jo bičiulio bei kaimyno Maironio, ne tik Maironio, bet ir Donelaičio, Baranausko, Strazdo, Krėvės ir daugelio kitų mums paliktus lobius. Kartais man šis karališko stoto, galingo balso aktorius ir mes visi, kurie bandome išlikti tokie, kokius mus norėjo matyti Basanavičius, Kudirka, Vaižgantas – su savo kalba, su savo kultūra – jau esame panašūs į Liūdnojo Vaizdo riterį. Būtent tada taip atrodo, kai televizoriaus ekrane matau, kaip moksleivė spardo savo bendramokslę, o kiti tos mokyklos mokiniai, sustoję ratu, kikena, ragina mušti, tampyti už plaukų. Auka maldauja atleisti, pasigailėti. Neatleido, nepasigailėjo...

Tada apima neviltis, kai į Jono Basanavičiaus „Aušros" 125-mečio minėjimą prie Santarvės ąžuoliuko Vilniuje neateina nė vienas valdžios žmogus, kai ta pačia proga Nacionaliniame muziejuje surengtoje konferencijoje filosofas Krescencijus Stoškus lygina XlX amžiaus pabaigos Lietuvą, atspindėtą Vinco Kudirkos „Varpe", su šiandiena. ,,Kiek daug panašumų ne mūsų naudai! Vietoj demokratizmo kaip principo, kurį labai brangino V. Kudirka, šiais laikais tvirtai įsišaknijo stipriojo teisė. Demokratija šiandien yra tik frazė, o realiai viešpatauja tas, kuris turi jėgą. Kuo toliau, tuo labiau plinta tendencija, kad stiprieji tų silpnųjų nelinkę paisyti," – kalbėjo K. Stoškus.

Jis kalbėjo ir apie V. Kudirkos, J. Basanavičiaus, kitų šviesuolių idealizmą, kuris reiškė pasišventimą, įsipareigojimą, atsidėjimą. „Pasišventimą tam, kas svarbiau už mano privatų gyvenimą. Kur dabar mes girdime tą žodį *pasišventimas*?" – klausė filosofas.

Visiškai pritardamas šiam retoriniam klausimui drįsčiau atsakyti: tai šen, tai ten dar gyvas šis žodis, nebūtinai garsiai ištartas. Gyvas kai kurių mokyklų, tokių, kaip didžiausia Kauno mokykla, kai kurių menininkų, rašytojų, žurnalistų veikloje. Gyvas jis Lietuvai pagražinti draugijoje, jos pirmininko Juozo Dingelio, kultūros istoriko Albino Vaičiūno, aktoriaus Tomo Vaisietos, publicisto Viliaus Bražėno darbuose... Tik tas žodis toks vienišas savanaudiškų, ciniškų, melagingų žodžių sraute! Ar išgirs jį jaunoji karta, panardinta į kosmopolitizmo, liberalizmo liūną, glušinama antikultūros?

Minėdami Vaižganto mirties 75-ąsias metines lankėmės Kauno *Ąžuolo* katalikiškojoje mokykloje, kai abiturientai, artėjant paskutiniam skambučiui, sodino ąžuoliuką. Buvome sužavėti renginio dvasingumu, aktorius T. Vaisieta net nusilenkė Giliukams, mokantiems taip gražiai tautiškai dainuoti ir linksmintis. Teko pasikalbėti su šios mokyklos direktoriaus pavaduotoja Rita Gecevičiene, kuri mums papasakojo daug viltingų dalykų.

„Pas mus nepasitaiko nusikaltimų, mūsų mokykloje nei vienas mokinys, nei vienas mokytojas nerūko. Nei mokykloje, nei arti mokyklos. Pas mus nėra šiukšliadėžių, nes niekas nešiukšlina. Niekas neaprašinėja sienų, neniokoja pačių mokinių sukurtų ir koridoriuose nuolatos eksponuojamų dirbinių. Mūsų mokiniai dėvi uniformas", – pasakojo pedagogė, o mes ir tikėjome, ir netikėjome jos žodžiais. Kaip to pasiekėte?

„Puoselėjame pačias sakraliausias vertybes, kas tautai labai svarbu, kad išliktume: etnokultūra, ekologija, ieškojimas kelių į vaiko širdį. Mokykloje dažni svečiai – žymūs žmonės. Mes, kaip mūsų pasodinti ąžuolai, nelinkstam, nelinguojam į taktą madai, abejotinoms vertybėms, turime stuburą, turime savo poziciją. Mokytojas pas mus – kūrėjas, jo niekas nestumdo".

Prisilieti prie tokių deimančiukų – ir ne taip niūru pasidaro. Tai gal dar „ne viskas pragerta" (T. Vaisieta tą dieną perskaitė plačiai žinomą Pauliaus Širvio eilėraštį), ne viskas nupirkta ir parduota? Minėtoje konferencijoje K. Stoškus siūlė pradėti leisti „Varpą". Šiek tiek paredaguotą, gal neminint V. Kudirkos – ir niekas nesuprastų, kad tekstai parašyti ne šiandien, o daugiau kaip prieš šimtą metų. Nes pavojai, grėsmės – tos pačios, tik kai kurios dar gilesnės, grėsmingesnės. Įdomi mintis! XIX a. pabaigoje pirma nušvito „Aušra", tada suskambo „Varpas". XXI amžiuje reikia „Varpo", kad Lietuvoje pažadintų Aušrą, kad dar kartą prisikeltume.

Toje pačioje konferencijoje prof. Alfonsas Vaišvila kalbėjo: „J. Basanavičiaus 'Aušra' įdomi ir svarbi tuo, kad iškėlė problemas, kurios aktualios iki šiol. Ir bus aktualios, kol gyvens lietuvių tauta, nes tauta turi nuolat budėti dėl savo egzistencijos. Tuo labiau šiandien, kai dalyvaujame euro ir globo procesuose, susiduriame su naujais istorijos iššūkiais" (jo pranešimas „'Aušros' idealai ir nūdiena").

Susigrąžinkime prieš 75-erius metus išėjusį Vaižgantą, visoje Lietuvoje nepaliaukime skambinę pavojaus varpais, ir pasaulis gal leis mums pasilikti tėvų ir protėvių žemėje: su savo kalba, su savo kultūra. Kitokie mes jam neįdomūs ir nereikalingi. ❑

Partizanas iš Kasčiūnų Juozas Jakavonis-Tigras

BENAS URBUTIS

Netoli Merkinės, ant Merkio krantų, yra senas, vaizdingas, pušynuose skendintis Kasčiūnų kaimas. Jame kadaise pulsavo energija ir gyvastinga dvasia, skambėjo dainos, vienkiemių gyventojų klegesys, sustiprintai plastėjo lietuviška kalba, daina, malda, nes kitame Merkio krante tvyrojo kitokios nuotaikos: Puvočiai, Marcinkonys buvo Lenkijos okupuoti ir ten lietuvybę prievarta gesino okupantų valdžia, lenkiška mokykla ir net vietiniai gyventojai, kuriems buvo patogiau prisitaikyti, negu priešintis.

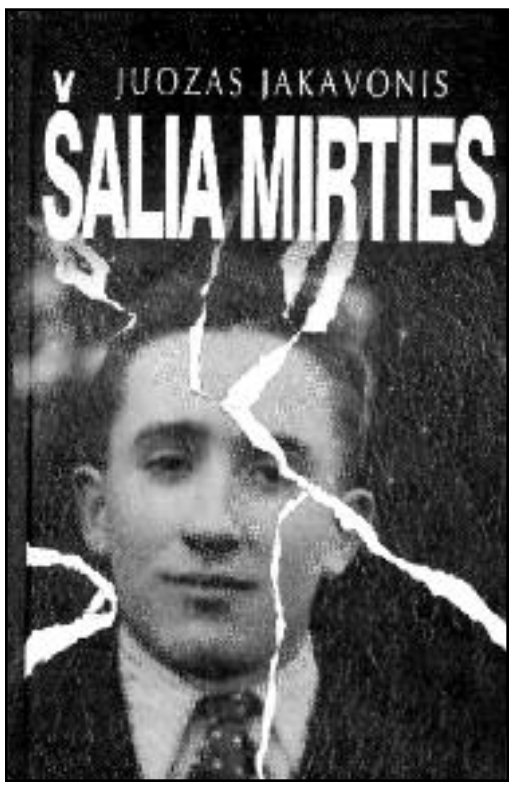

Knygos „Šalia mirties" viršelis.

Kasčiūnų vienkiemyje prieš 83 metus (1925 m.) daugiavaikėje šeimoje gimė Juozas Jakavonis. Smalsus žinioms ir gabus mokslui, jautrios lyrinės prigimties berniukas augo ir brendo dviejų pasaulinių karų ir trijų okupacijų (sovietai–naciai–sovietai) šešėlyje. Kai jam sukako dvidešimt metų, Jakavonis pateko į Antrojo pasaulinio karo pabaigos siaubą. Į dzūkų kaimus įsiveržė raudonosios armijos kareiviai, paskui juos plūdo alkani kolonistai, miškus ir kaimus šukavo enkavedistai, ką tik suorganizuotų stribų būriai. Dzūkų jaunimas slėpėsi nuo rusų mobilizacijos, telkėsi

į partizanų, kovotojų už Tėvynės laisvę gretas, miškuose išsikasė slėptuves ir apmokyti savo vadų – jaunesniųjų karininkų arba pedagogų, pradėjo partizaninį karą.

Juozas Jakavonis buvo Dzūkijos partizanų vadų Juozo Vitkaus-Kazimieraičio ir Adolfo Ramanausko-Vanago ryšininkas. Nuošalus Kasčiūnų vienkiemis, Jakavonio tėvų namai, tapo šių vadų bunkeriu-vadaviete. Čia jie žiemodavo, čia leido pogrindinį laikraštį „Laisvės varpas". Sodybą nuolat sekdavo ir krėsdavo enkavedistai. Jie sučiupo ir jaunąjį Jakavonį. Kankino Merkinės, vėliau Varėnos, Vilniaus Lukiškių saugumo rūsiuose. Kankino nežmoniškais būdais (apie tai rašo J. Jakavonis savo prisiminimų knygoje „Šalia mirties"), bet jaunuolis nepalūžo savo dvasia, nors kūnas buvo leisgyvis. Bolševikinio karo tribunolo sprendimu jis buvo išsiųstas į Sibiro Tolimuosius Rytus, nuo 1946 m. kalėjo Kolymos lageriuose. Amžinai alkanas sunkaus darbo vergas vario kasyklose kvėpavo nuodingomis dulkėmis ir išsilaikė tik dėka jauno amžiaus ir prigimtinio stipraus organizmo.

O Kasčiūnų vienkiemis buvo išdraskytas. Juozo Jakavonio tėvas ištremtas į Krasnojarsko kraštą prie Mongolijos sienos (pas jį savanoriškai nuvažiavo dukra Vlada), mama su kita dukterimi Onute turėjo slapstytis, nes nuolat grėsė pavojus atsidurti Sibire.

Po Stalino mirties Jakavoniui buvo leista išvykti iš Kolymos į tremtį pas tėvą Tanzibejaus gyvenvietėje. Tik 1959 m. galėjo grįžti į Lietuvą, kur atsidūrė tarsi dar vienoje tremtyje: gimtajame krašte negalėjo nei prisiregistruoti, nei gauti darbo. Dirbo Baltarusijoje – miško darbuose.

Zosė ir Juozas Jakavoniai prie partizanų atminimui skirto kryžiaus, pastatyto šalia bunkerio-vadavietės. 2007 m.

Kai okupacinis režimas sušvelnėjo, vargais negalais įsikabino į gimtąją žemę. Bet KGB „angelai sargai" jo nepaliko ramybėje iki pat Atgimimo. Jautrios prigimties, humanistinių polėkių žmogus, net dirbdamas miško darbininku, buvo bauginamas ir turėjo kęsti nervinę įtampą. Nepaisant to, visuomet buvo optimistas, darbštus, kantrus, kuklus ir paslaugus.

Sulaukęs Atgimimo Juozas Jakavonis irgi atgimė. Jaunatviškai spindinčiomis akimis, judrus ir vitališkas jis įsiliejo į Sąjūdį. Jo namus nuolat lankė Sąjūdžio veikėjai, buvę partizanai, televizininkai ir dokumentinių filmų kūrėjai, užsieniečiai, kurie domėjosi Pasipriešinimu Lietuvoje, mokytojai su savo moksleiviais, kad pamatytų, kaip atrodė Dzūkijos partizanų vadų bunkeris, prigludęs už klojimo kampo, pasiklausytų gyvo partizano pasakojimų apie enkavedistų „ekspedicijas" į tą sodybą, kratas, apie garsųjį Merkinės mūšį ir kt. Padedant Lietuvos kariuomenei, J. Jakavonis bunkerį atstatė, dabar jį kone kasdien kas nors aplanko, ne tik iš Lietuvos ar Europos valstybių, bet ir iš už jūrų marių. J. Jakavonio iniciatyva buvo atkasti užgriuvę bunkeriai miške, pastatyti atminimo kryžiai. Už partizaninę kovą Juozas Jakavonis apdovanotas Vyčio Kryžiaus ordinu, nuolat pagerbiamas partizanų susibūrimuose ir šventėse.

* * *

Juozo Jakavonio jubiliejaus proga Amerikos lietuviai, tiksliau Jurgis Birutis iš Floridos, parengė jam didelę dovaną – finansavo prisiminimų knygą apie dramatišką pokarį. Knygoje „Šalia mirties" – partizanų vadų portretai ir kovų prieš okupantą Merkinės apylinkėse epizodai, žvėriški enkavedistų kankinimai stribų ir saugumo būstinėse, kelionė per Sibirą į Tolimuosius Rytus, klajonės po lagerius ir darbas kasyklose, lagerių draugai ir prižiūrėtojai, gyvenimas grįžus į tėvynę. Jei ne Jurgis Birutis ir lietuvybės dvasia išaugintas jo sūnus Tadas bei jų bičiuliai, nebūtų atsiradęs Juozo Jakavonio paramos fondas knygai išleisti, tikriausiai nebūtų ir pačios knygos. Jakavonio užrašai, sunkiai įskaitomi, bet sukrečiantys daugybe faktų, datų, pavardžių, siužetų, liudijantys unikalią autoriaus atmintį, tikriausiai niekada nebūtų išvydę dienos šviesos. Ši knyga yra liudijimas, kas atsitiko su pokario Lietuva ir jos žmonėmis, kas buvo komunizmo esmė. Tai dar vienas mažas paminklas laisvės kovotojams. Didžiojo memorialo, skirto Pasipriešinimui, dar vis neturime, tad jį kol kas atstoja mažieji paminklai – knygų, maršrutų partizanų kovų vietomis, švenčių ir minėjimų pavidalu.

Labai gaila, kad taip nesėkmingai susiklostė šios knygos platinimas Amerikoje ir būtent per „Draugo" redakciją. Buvusi „Draugo" redaktorė, nusiuntus jai knygą, buvo maloniai paprašyta ją parecenzuoti. Mecenato J. Biručio patartas J. Jakavonis nusiuntė keliasdešimt knygų į „Draugo" knygynėlį. Ėjo mėnesiai ir metai, bet nei buvęs partizanas, nei J. Birutis iš redakcijos nesulaukė jokių žinių – nei apie knygos pristatymą išeivijos skaitytojams, nei apie jos platinimą. Tik pasikeitus redaktoriams ar administratoriams, ledai šiek tiek pajudėjo. Gal, pasirodžius šiai publikacijai, knygos autorius sulauks palankesnių žinių ir šiek tiek daugiau dėmesio. Jis tikrai to nusipelnė. Jo sveikata slenka žemyn, kaip ir vienkiemis Kasčiūnuose, kaip ir visa karta, kuri kovojo, kentėjo, turėjo viltį pamatyti laisvą tėvynę. Ir ta viltis jų neapgavo. ❑

Jakavonis savo gimtosios sodybos kieme (tolyje matyti kluonas, kuriame nakvodavo partizanai). 2008 m. gegužė. **Autoriaus** nuotraukos

Didis mokslininkas ir šviesios sielos žmogus

ALDONA KAČERAUSKIENĖ

Gegužės 25-ąją sukanka šimtas metų nuo prof. habil. dr. Zenono Ivinskio gimimo. Nuo prof. Z. Ivinskio mirties Bonoje 1971 m. prabėgo trisdešimt šešeri metai. Šešiasdešimt trejų metų produktyvaus istorijos profesoriaus mirtis buvo didelis netikėtumas Bonos universiteto kolegoms – juk tokio amžiaus mokslininkas pasiekia intelekto viršūnę, iš jo tikimasi dar daug brandžių darbų. Ši ankstyva ir netikėta mirtis sukrėtė lietuvių išeiviją, Lietuvoje likusius draugus ir artimuosius. Paulina Ivinskienė prisimena: ,,Po vyro mirties savo gyvenimą paskyriau sūnui. Stengiausi užauginti lietuvį patriotą, vertą tėvo. Jis šitai suprato. Kai paruošdavo pamokas, sėsdavome prie stalo mokytis lietuvių kalbos. Su dideliu noru jis mokėsi lietuviškai skaityti, rašyti, deklamuoti".

Zenonas Ivinskis gimė 1908 m. gegužės 25-ąją Kaušėnų kaime (Plungės vls.). Tik nedaugeliui ano meto Lietuvos kaimo gabių vaikų Apvaizda laimino tiesų kelią į mokslo viršūnes. 1925 metais jis baigė Telšių gimnaziją. Krikščionišką pasaulėjautą sėkmingai realizavo kaip ateitininkas: į ateitininkų organizaciją įstojo 1920-aisiais, 1923–1924 m. buvo Plungės ateitininkų kuopos pirmininkas. Studijuodamas Kauno universitete, Teologijos-filosofijos fakultete, 1927–1929 m. buvo Studentų ateitininkų sąjungos centro valdybos sekretorius ir valdybos pirmininkas. Tikriausiai, norėdamas užsidirbti pragyvenimui, studijuodamas mokytojavo Simono Daukanto mokytojų seminarijoje. Po sėkmingų studijų universitete išvyko į Miuncheną, vėliau – į Berlyną, kur konsultuojamas žymių vokiečių profesorių, gilinosi į Rytų Europos istoriją. Įtemptas darbas buvo vainikuotas disertacija apie Lietuvos valstiečių luomo išsivystymą. 1932 m. pabaigoje už šį darbą Z. Ivinskiui suteiktas filosofijos daktaro laipsnis. Jam tuomet ėjo tik dvidešimt penkti metai. 1933 m. doktoratas, pavadintas ,,Lietuvos valstiečių luomo istorija" (nuo seniausių laikų iki XVI a. pradžios)", išspausdintas vokiečių kalba.

Jaunas mokslininkas rinko medžiagą Prūsų valstybiniame slaptajame archyve Berlyne ir Dancigo archyvuose. 1933 metais per trumpą laiką užbaigė habilitacinį darbą ,,Lietuvių ir Prūsų prekybiniai santykiai pirmoje XVI a. pusėje". Tais pačiais metais Z. Ivinskis išrenkamas Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto privatdocentu. Nuo 1935 m. rudens jis jau docentas ir Visuotinės istorijos katedros vedėjas. Dar po penkerių metų tapo profesoriumi. Tačiau 1940 metų vasarą okupantai uždarė Teologijos-filosofijos fakultetą. Profesorius dirbo kultūros paminklų apsaugos konservatoriumi, surinko vertingą istorinę medžiagą apie Trakų Galvės ežero salos pilį, kaip dėstytojas valandininkas Vilniaus universiteto Ekonominių mokslų fakulteto studentams skaitė Lietuvos ūkio istorijos ir visuomenės ūkio istorijos paskaitas.

Profesoriui Z. Ivinskiui Laikinoji Lietuvos vyriausybė 1941 metų vasarą pavedė organizuoti Filosofijos fakultetą. Jis buvo grąžintas į VDU, paskirtas Filosofijos fakulteto dekanu. Šias pareigas galėjo eiti tik iki 1942 metų pabaigos, nes 1943-ųjų pradžioje vokiečių valdžia uždarė visas Lietuvos aukštąsias mokyklas.

Prof. Z. Ivinskis neužsidarė vien mokslininko kiaute. Nuo 1933 m. jis – Lietuvių katalikų mokslo akademijos narys, nuo 1937 m. iki pat jos uždarymo 1940 m. – sekretorius, 1939 metais III suvažiavime pakeltas į narius mokslininkus; 1938 metais išrinktas Estų mokslo draugijos nariu korespondentu ir Hanzos istorijos draugijos nariu; 1939 metais – Lituanistikos instituto Istorijos skyriaus narys, 1941 m. – Laikinosios vyriausybės įkurtos Mokslų Akademijos narys. 1937 m. skaitė paskaitas Pirmajame Pabaltijo istorikų kongrese Rygoje, 1938 m. – tarptautiniuose istorikų kongresuose Ciuriche. Nuo 1935 m. vasaros – ,,XX amžiaus" viceredaktorius iki pat laikraščio uždarymo 1940 m. liepos 31-ąją. Nuo 1941 metų pavasario prof. Z. Ivinskis aktyviai dalyvavo rezistencijoje prieš okupaciją.

Alina Grinienė, Zenonas Ivinskis ir Juozas Girnius Schwaebisch Gmuend, Vokietijoje.
Vytauto Maželio nuotr.

Artėjant frontui ir antrajai sovietų okupacijai, teko skubiai apsispręsti. Prof. Z. Ivinskis 1944 metų rudenį pasitraukė į Vokietiją. Taip jis išvengė profesorių Prano Dovydaičio, Levo Karsavino likimo sovietų lageriuose, iš kurių jie nebegrįžo.

Atsidūręs tarp karo pabėgėlių, prof. Z. Ivinskis 1944 m. pabaigoje buvo išrinktas Savišalpos komisijos prie Lietuvių sąjungos pirmininku, vėliau rūpinosi studentų šalpos reikalais. 1947–1949 m. jis Lietuvių gimnazijoje Vokietijoje dėstė istoriją aukštesniųjų klasių moksleiviams. 1949 m. pabaigoje prof. Z. Ivinskis išvyko į Romą nuolat gyventi; jis buvo pirmasis lietuvis, patekęs į Vatikano archyvus. Romoje surado lietuvių. Vyskupas, teologijos dr. doc. Vincentas Padolskis, kunigas Jonušas tapo artimais jo bičiuliais visam gyvenimui. Gyvendamas Romoje prof. Z. Ivinskis pragyvendavo tik iš honorarų ir nedidelės vyskupo fondo pašalpos. Niekada jis nesižavėjo materialinėmis vertybėmis, netroško jų gausos. Jo gyvenimas – idealisto lietuvio pavyzdys.

Prof. Z. Ivinskio biografijoje atskirai reikėtų paminėti 1956-uosius, kai jis susipažino su medicinos seserimi Paulina Talanskaite, karo audrų nublokšta į Angliją. 1956 m. Londono lietuvių parapijos klebono kun. Kazlausko rūpesčiu buvo surengtas kongresas ,,Už geresnį pasaulį". Svarbiausią paskaitą jame skaitė iš Romos atvykęs Z. Ivinskis. Pas kun. Kazlauską ir susitiko Zenonas ir Paulina. Jiedu susituokė 1957 m. Romoje. 1959–aisiais gimė sūnus Kęstutis. 1963 m. Ivinskių šeima persikėlė į Boną. Profesorius buvo pakviestas į Bonos universitetą skaityti paskaitų lietuvių ir lenkų istorijos klausimais. P. Ivinskienė tvarkė namus, rūpinosi šeima, augino sūnelį, profesorių stengėsi išlaisvinti nuo buities rūpesčių, sudaryti kuo geresnes sąlygas jo mokslinei ir visuomeninei veiklai. Ir vienos, ir kitos veiklos buvo tiek daug, kad tenka stebėtis, kaip profesoriui užtekdavo 24 valandų paros. Vien išeivijoje išspausdintos Z. Ivinskio studijos ,,Jėzuitų spaustuvė Vilniuje ir pirmosios lietuviškos knygos" (1953 m., vokiečių k.), ,,Merkelis Giedraitis ir jo laikų Lietuva" (1955–1956), ,,Reformacijos raida Lietuvoje iki jėzuitų atvykimo 1569 m." (1967 m., vokiečių k.) ir kt.

Prof. Edvardas Gudavičius rašo: ,,Emigracijoje Z. Ivinskis pateikė savitą Lietuvos valstybingumo raidos periodizaciją (1946). Svarbiausias veikalas – *Lietuvos istorija naujų šaltinių ir pokarinių tyrinėjimų šviesoje* (1964), tyrė Lietuvos ir Apaštalų sosto santykius iki XVIII a. pabaigos (1961), Lietuvos istorijos mokslo raidą (1964), Lietuvos ir žydų santykius (1971-1972). Z. Ivinskis buvo LE Lietuvos istorijos iki 1600 m. skyriaus redaktorius. Jo *Lietuvos istorija: iki Vytauto Didžiojo mirties* (1978 Romoje, 1991 Vilniuje) iki XX a. pab. buvo brandžiausias bendrasis Lietuvos istorijos iki 1430 m. kursas". (L: Z. Ivinskis. *Rinktiniai raštai* 4 t. Roma 1978-1989).

Visuomeninė veikla taip pat reikalavo daug laiko. Atgaivinus tremtyje Lietuvių katalikų mokslo akademiją, 1956 m. prof. Z. Ivinskis buvo išrinktas jos valdybos nariu, nuo 1953 m. jis buvo Baltų instituto Bonoje narys, vienerius metus (1955–1956) jo vedėjas, nuo 1947 metų Ateitininkų federacijos vyr. Tarybos narys, 1953 –1955 m. – Lietuvių fronto bičiulių Europoje pirmininkas. „1952 metais, pavaduodamas į JAV išvykusį prof. J. Brazaitį, buvo VLIK'o narys ir Vykdomojoje Taryboje užsienio reikalų tarnybos valdytojas, dėl VLIK'o daugumos laikysenos priverstas pareikšti Lietuvių Fronto pasitraukimą iš VLIK'o", – rašoma Bostono ,,Lietuvių enciklopedijoje".

,,Kiek valandų per parą profesorius miegodavo?" – paklausiau P. Ivinskienės, kai ji svečiavosi Lietuvoje. Išgirdau atsakymą: ,,Vienintelė diena per metus, kai jis nedirbdavo, buvo Kalėdų pirmoji diena. Sekmadieniais po šv. Mišių taip pat sėsdavo prie rašomojo stalo (Antanas Maceina jo tikėjimą vadino liaudišku.) Tik retkarčiais visi kartu išeidavome pasivaikščioti".

„Bet, – sako p. Paulina, – jis mėgo bendrauti su žmonėmis. Jadvyga ir Adolfas Damušiai, Antanas Maceina, prelatai Tulaba ir Aviža, monsinjoras Jatulis ir kiti buvo geri mūsų bičiuliai. Zenonas buvo labai paprastas žmogus, niekada nepabrėždavo esąs profesorius, niekam negailėjo gero žodžio. Nuėjęs į svečius, visada džiaugdavosi pamatęs naują knygą ar kitokį iki tol dar nepastebėtą daiktą. Niekada nepamiršdavo pagirti namų šeimininkės valgių". Prieš keletą metų į Lietuvą buvo pervežti prof. Z. Ivinskio palaikai ir palaidoti Vilniaus Antakalnio kapinėse. Prie jo kapo pastatyta ta pati lietuviška koplytėlė, atgabenta kartu su palaikais. Paaiškėjus, jog sūnus nesirinks humanitarinių mokslų profesijos, gausi profesoriaus biblioteka padovanota Lietuvių katalikų mokslo akademijai. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, ši biblioteka pateko į Vilniaus universitetą. Sau P. Ivinskienė pasiliko tik tai, kas brangiausia, – vyro laiškus, rankraščius. ❑